

DE
JOODSE
GODSDIENST
DOOR DE
EEUWEN

DE JOODSE GODSDIENST DOOR DE EEUWEN

DE JOODSE GODSDIENST DOOR DE EEUWEN

Een serie lezingen
uitgesproken voor de „AVRO”-microfoon
van 6 maart t/m 13 april 1958

onder redactie van A. Schuster,
Opperrabbijn der Nederlands Israelietische
Hoofdsynagoge te Amsterdam

Uitgegeven door de Centrale Onderwijscommissie van het Nederlands Israelietisch Kerkgenootschap met financiële steun van de
Conference on Jewish Material Claims against Germany

INHOUD

	pag.
1. DE JOODSE GODSDIENST IN DE BIJBEL. <i>Rede uitgesproken door de Heer M. M. Poppers op 6 maart 1958</i>	1
2. DE JOODSE GODSDIENST IN DE TALMOED. <i>Rede uitgesproken door Opperrabbijn A. Schuster op 13 maart 1958</i>	10
3. DE JOODSE GODSDIENST IN DE MIDDEL- EEUWSE FILOSOFIE. <i>Rede uitgesproken door Mr Dr M. König op 16 maart 1958</i>	20
4. DE JOODSE GODSDIENST IN DE MYSTIEK (DE KABBALA). <i>Rede uitgesproken door Mr Dr M. König op 23 maart 1958</i>	28
5. HET CHASSIDISME. <i>Rede uitgesproken door Mr Dr M. König op 10 april 1958</i>	36
6. MODERNE JOODS-THEOLOGISCHE STROMINGEN. <i>Rede uitgesproken door Opperrab- bijn A. Schuster op 13 april 1958</i>	46

De Joodse godsdienst in de Bijbel

Rede uitgesproken door de Heer M. M. Poppers

op 6 maart 1958

„In den beginne schiep God hemel en aarde”. Met deze aanwijzing met de Almachtige als schepper van het alles uit het niets, opent de Bijbel en op deze erkenning is de Joodse godsdienst gebaseerd.

De opdracht aan de aartsvaders

Wanneer wij dan ook in deze en volgende voordrachten de ontwikkeling van de Joodse godsdienst door de eeuwen onder de aandacht brengen, dan blijft de achtergrond voortdurend de goddelijke oorsprong van al wat is, ook al spreken wij dat niet altijd nadrukkelijk uit. In de aanvang van de bijbel volgen wij het goddelijke beheer in zijn allesomvattende betekenis. Maar al heel spoedig wordt het gezichtsveld kleiner, maar tegelijkertijd scherper belicht: God openbaart zich aan de aartsvaders. En deze aartsvaders, Abraham, Izak en Jacob ervaren de godsidee en het godsbegrip in een hoge vorm, een vorm, die iets nieuws betekent in een wereld van heidendom en bijgeloof. Zij ervaren de Godheid als een grote macht, onzichtbaar en het al omvattend; een macht, die noch in woorden noch in beelden kan worden bepaald en begrensd.

In de wijde wereld van het nabije oosten, die in haar

eenzaamheid als het ware tot overpeinzing en beschouwing is voorbeschikt, beluisteren deze aartsvaders in het eigen ik de stem van God, die hen oproept om deze godsidee uit te dragen. Uit te dragen in de wereld, tot zegen van de betrokken mensheid. Het is een opdracht, die de aartsvaders niet alleen voor zichzelf op zich nemen, maar die hun nazaten — en dat zal het Joodse volk worden — zullen overnemen.

Een moeilijke opdracht. Moeilijk omdat het zuivere ééngodendom, dat het Jodendom aanhangt, tegen weerstanden zal botsen, omdat het veel eist. Het eist de aanvaarding van een onzichtbare God, die, zoals gezegd, hemel en aarde schiep, die zich hoog boven alles verheft; het eist een godsbeschouwing, die geen ruimte laat voor een goddelijk wezen van welke aard ook, tussen God en mens; een godsbeschouwing, die dan ook het directe contact tussen God en mens en tussen mens en God toelaat. Moeilijk ook, omdat het Joodse volk zich o.a. daardoor, door deze godsbeschouwing, heeft afgesloten van omringende gedachtenwerelden — en deze afsluiting en afzondering zijn niet altijd welwillend bezien.

In het eerste deel van de bijbel — Tora noemen de Joden het en het woord betekent: lering — volgen wij de geschiedenis van de aartsvaders, waarbij die momenten, waarop God Zich op eigen wijze kenbaar maakt, worden onderstreept. Telkens een hernieuwing van de opdracht, telkens ook een bevestiging van Gods wezen.

De vorming van het Joodse volk

Dit alles leidt tot de vorming van het Joodse volk. In twee étappes. De vorming geschiedt in voorlopige vorm door de gezamenlijke uittocht uit Egypte, wanneer, na zware tijden, de slagbomen omhoog gaan. Lotsverbondenheid door de slavernij in Egypte, tezamen gedragen en tezamen doorstaan, én de gezamenlijke afkomst leiden tot solidari-

teit en nationaal bewustzijn. Maar dit volk heeft én het zware lot én de wonderlijke bevrijding van dit lot als iets van hogere orde ervaren. De Tora zegt: „en zij kwamen tot erkenning van God en van Mozes als Zijn dienaar”.

De openbaring op de Sinai

Zo komt het volk tot de berg Sinai. Hier krijgt het door een goddelijke openbaring zijn religieuze opdracht en die openbaring op de berg Sinai betekent een uniek moment. Daar hoort de Jood de woorden: „gij zult” en „gij zult niet”; en deze woorden dreunen door de eeuwen heen. Daar aan de berg aanvaardde het volk Israel de voorschriften niet alleen voor zichzelf, maar ook voor opvolgende generaties; het accepteerde deze richtlijnen, deze verkeersvoorschriften voor zijn levensgedrag, zonder dit aanvaarden afhankelijk te stellen van eigen oordeel.

Hoe kon dit ook? Deze openbaring is van goddelijke, dus bovenmenselijke oorsprong; het speuren naar de zin en naar het doel kan men beproeven — maar meer niet. De goddelijke afkomst maakt deze voorschriften ongevoelig voor tijden en omstandigheden; in beginsel onveranderlijk staan zij in het centrum van het religieuze beleven. Zonder deze voorschriften is de religie een vaag onwezenlijk belijden, zonder houvast, met deze voorschriften, met deze Joodse ritus wordt het beleven voor altijd vastgehouden en tot een hogere vorm van uitdrukking gebracht. Elk ritueel is immers een vorm van uitdrukking en elke godsdienst zonder ritueel is leeg en koud. De Joodse godsdienst, zoals summier in de Tora geformuleerd, heft het levensgedrag op religieus niveau; het gedrag van de ochtend tot de avond, van de wieg tot aan het graf. Ook het gedrag voorzover dit regels betreft, die voor ons mensen van de twintigste eeuw vanzelfsprekend zijn, omdat ze voortvloeien uit normen en maatstaven, die langzamerhand algemeen erkend worden.

Daar zijn sociale wetten ten opzichte van de minder be-
deelden: „De weduwe of wees zult gij niet onderdrukken
— want als hij schreit, zal Ik zijn schreien horen”. Of in
het derde boek van de Tora, Leviticus, hoofdstuk 19 vers
18: „Gij zult Uw naaste liefhebben gelijk Uzelven” wellicht
beter vertaald „want hij is gelijk aan U”. Bepalingen voor
het maatschappelijke verkeer: „Gij zult slechts volkomene,
zuiver geijkte gewichten hebben — want ieder die onrecht
pleegt is een gruwel voor God”. Ge hoort het duidelijk:
gij zult en gij zult niet, omdat Ik, God, het van U eis.
Hier wordt het gedrag als mens naast en tegenover de
medemens door goddelijke richtlijnen bepaald, onafhan-
kelijk van eigen inzicht, van eigen gemoedsstemming,
onafhankelijk van tijd en verhouding.

De verhouding mens-God

En naast deze gedragsregels ten opzichte van de intra-
menselijke contacten staan daar dan de gedragsregels ten
opzichte van de mens-God verhouding. „Gij zult de Sab-
bathdag gedenken — in acht nemen”. Waarom? Om hem te
heiligen, om deze dag op een gewijd niveau te brengen!
Gij zult bepaalde dieren niet eten — waarom niet? Omdat
er een onderscheid is tussen wat mag en wat niet mag, in
het algemeen tussen een onbeheerst dierlijk drift-leven en
een leven, dat zich laat leiden door beperkende bepalingen
van een hogere orde. Omdat er verschil is tussen rein en
onrein.

In de Tora vindt ge dus dit wettencomplex geformuleerd.
Ge vindt er verder — om een paar voorbeelden te geven —
de huwelijkswetten en in verband daarmee de verboden ver-
houdingen; ge vindt er voorschriften over de rechterlijke
organisatie en de procedure bij echtscheiding; burger-
rechtelijke bepalingen inzake schade en wettelijke aan-

sprakelijkheid, strafrechtproblemen en landbouwwetten. En daartussendoor het ritueel, dat de feestdagen hun karakter geeft — ik denk daarbij in het bijzonder aan Pesach - Pasen, aan Rosj Hasjana - het Nieuwjaarsfeest, aan Soekkoth — het Loofhuttenfeest. En verder vindt ge, uiteraard uitvoerig, de wijze, waarop men elke dag en in het bijzonder op de Sabbath en feestdagen de verbondenheid met God tot uitdrukking brengt. Dit alles vindt ge in de Tora. En deze summiere formulering van de wet is steeds bindend gebleven voor het Joodse volk.

Volgende voordrachten zullen U onder meer vertellen over de ontwikkeling van de jurisprudentie, over de nooit eindigende ontwikkeling van deze wetsuitlegging. Want hoewel deze tekst — het zij ten overvloede nogmaals gezegd — bindend is voor het Jodendom van alle tijden, anderzijds kent het Jodendom het recht tot vrije interpretatie, het recht tot eigen Tora-uitlegging toe aan een ieder, mits hij zich baseert op de goddelijke afkomst van de Tora. Ja, die goddelijke afkomst, zij is inderdaad voorwaarde. De Jood aanvaardt dit feit niet als een dwingende leerstelling, niet als een dogma. Het begrip dogma in zijn gebruikelijke betekenis past bovendien niet in het Jodendom. Het Jodendom ziet de openbaring — met als zichtbaar resultaat de Tora — als een historisch feit, onaantastbaar en in zijn gevolgen herkenbaar tot op de dag van vandaag. Wij lezen het in het vijfde boek, Deuteronomium, waar Mozes tot het volk zegt: „Het werd U zichtbaar gemaakt om daardoor te weten, dat de Eeuwige de God is en dat er buiten Hem niets is”. Geloven en weten vloeien hier ineen.

Volk en land

Met deze wetgeving als basis voor het leven richt zich het Joodse volk — en nu is het wáárlijk een volk — met een bezielende roeping naar het land, dat het is toegezegd.

De Bijbel verhaalt ervan in het bijzonder in de geschiedkundige boeken — ik denk hier aan Josua, Richteren, Samuel en Koningen en daarin volgen wij de politieke ontwikkelingen in hun ups en in hun downs. Wij volgen de geboorte en consolidering van het koningsschap, Saul, David, met als hoogtepunt Salomo, een wijs man, omstreden in zijn staatkundig beleid. Hij bouwt de tempel met de gelijktijdige zo belangrijke erkenning, dat Gods alomtegenwoordigheid niet begrensd kan worden in een gebouw.

De profeten

Tussen deze geschiedenissen door — tussen dit menselijk-politieke spel in het nabije oosten van toen — beluisteren wij in het tweede deel van de bijbel, n.l. het deel *Newieiem* — profeten — ook de religieuze beleving. Deze beleving wisselt in intensiteit. Nu eens is zij rustige achtergrond van het geheel, dan weer versluiert achter heidense invloeden, maar dan weer bezielend en het gehele Joodse volk oproepend tot de hoge zaak. En wij ontmoeten de figuur van de profeet.

Wat verstaan wij eigenlijk onder de profeet? Niet, dat sta voorop, een toekomstvoorspeller. En profeet is iemand, die als spreker optreedt, daartoe gedreven door goddelijke inspiratie. Het hebreeuwse woord voor profeet, *nawie* betekent spreker. Profeten zijn gewone aardse stervelingen met een bovenaardse opdracht, een opdracht, die zij dan ook dikwijls met tegenzin hebben aanvaard en na het opperen van vele bezwaren. Denkt U maar eens aan Mozes — ook hij was een profeet — wanneer hij in het brandende doornbos door God wordt geroepen, denkt U aan de tegenwerpingen van Jeremia.

De profeten zijn alleen te volgen in de boeken, die hun naam dragen, b.v. Jesaja, Jeremia, Ezechiël en de twaalf boeken van geringere omvang. Vanuit hun visie zien zij staatkundige en maatschappelijke verhoudingen, die niet

gedragen worden door godvruchtige beginselen. Zij zien het godsdienstig gedrag van het volk, dat weliswaar min of meer getrouw de geboden van de Tora opvolgt, maar het ritueel is maar al te vaak dor en zielloos, een verstarde vormendienst. Dáártegen spreken zij en fulmineren zij in vaak heftige, maar indrukwekkend-stijlvolle taal. Zij zijn het geweten van het Joodse volk, zij wijzen met opgeheven hand naar omhoog en schilderen de toekomst in benauwend grauwe kleuren, als onontkoombare consequentie van doen en van laten. Zij beschrijven de ballingschap — waaraan zij soms zelve deel hebben — als bevestiging van hun profetieën en zij wijzen ook de richting naar de bevrijding langs de paden van godsvertrouwen en gerechtigheid.

Heilsbeloften

De profetieën zijn geen voorspellingen, maar dragen meer het karakter van waarschuwingen. Maar anderzijds houden de profeten het volk beloften voor, indien het wél Gods wegen volgt. Bijvoorbeeld, wanneer Jesaja de ware Sabbathviering omschrijft: „Indien gij de Sabbathdag een verlustiging noemt, gewijd aan de heiligheid van God door noch Uw gewone bezigheden te verrichten, noch Uw dagelijkse geneugten op te zoeken of zinloos praten, dan, ja dan, zult gij U verlustigen, steunend op God, dan — zo spreekt God — zal ik U doen heersen over de hoogten der aarde en U doen genieten van het erfdeel van Uw aartsvader Jacob”.

Wij zien het dus — niet alleen dreiging met onheil, maar ook een belofte, indien het Joodse volk de wetten van de Tora volgt. Met Zion als het centrale punt komt er een wereld zonder onrecht, waar de zwaarden zullen worden omgesmeed tot ploegscharen en waar het alom, vrede, sjalom, volmaaktheid zal zijn, in de hoogste vorm van het woord. En waar na universele erkenning van God als

Koning der wereld — ik citeer Zecharja — „op die dag God enig zal zijn en Zijn naam enig”.

In de schildering van dit toekomstbeeld wijken de visioenen van de profeten onderling af. Daarin wordt soms, lang niet altijd, melding gemaakt van een voorbereider tot die toekomst, een sterveling, een begaafd sterveling, die de ideële toekomst geestelijk en politiek zal voorbereiden. Later zal men aan deze figuur de naam messias, masjjeach, gezalfde verbinden. Het Joodse volk ziet om zich heen nog niet een wereld, die beantwoordt aan b.v. de voorstelling van Jesaja hoofdstuk 11; reeds daarom kan het niet geloven in een messias, die reeds gekomen zou zijn.

De Ketoewiem

Dit dan over de profeten. Dan zijn er nog bijbelboeken in het derde deel, de Ketoewiem-Geschriften. Geschriften van velerlei aard en stijl, klaagzang en wijsheid, geschiedenis en verbeelding. Daar vindt gij o.a. het boek Ester met de geschiedenis, die inhoud heeft gegeven aan het Poerimfeest, dat vandaag overal gevierd wordt. Verder de Psalmen, ook buiten het Jodendom bekend, neerslag van gemoedsstemmingen van uiteenlopende aard, de Spreuken van Salomo en b.v. Prediker, waarin de auteur de wijsheid, in een leven moeizaam verworven, voor zichzelf en voor anderen vastlegt. En niet te vergeten het boek Job. Hierin wordt het grote vraagpunt van Gods rechtvaardigheid, van loon en straf naar werken, op dramatische wijze gesteld en tot openhartige discussie gebracht. Het antwoord is, dat de mens in zijn beperktheid niet in staat is tot oordelen tegenover het alweten en de almacht van God. Door Gods grootheid — hier op majestueuze wijze omschreven — worden de gebeurtenissen in de wereld aan elk menselijk eindoordeel onttrokken.

Het kenmerk van de Joodse levensovertuiging

In al deze boeken geeft de auteur een eigen visie; hij twijfelt, hij komt in opstand en dan weer tot erkenning. En dit alles kan, omdat de Joodse godsdienst aan zijn belijders niet dwingend een beschouwing oplegt. Toch beluisteren wij uit deze veelheid één gedachte over het leven, die kenmerkend is voor de Joodse levenshouding en die de Jood in zijn wezen door de tijden heeft meegedragen. Teruggebracht tot eenvoudige vorm vinden wij, dat dit aardse leven ons door God is geschonken en door deze goddelijke afkomst rein en niet belast is door b.v. een erfzonde. Wij weten dat dit leven niet alles kan zijn. De schone voleinding blijft ons verborgen, wij weten hierover niets en kunnen ons daarover geen voorstelling maken. In dit leven hebben wij iets te doen; van dit leven moeten wij iets goeds maken en wij kunnen daarvan iets goeds maken. Wij kunnen het op hoger plan brengen, omdat de mogelijkheden daartoe niet buiten onszelf liggen, maar in onszelf. Dat heeft het Joodse volk steeds geweten, individueel en als collectiviteit. Mede door dit weten heeft de bijbel een waarde verworven, die over de tijden heenreikt.

Daarom eindigt de godsdienstbeschouwing niet waar de bijbel eindigt. Straks trekt het Joodse volk in de ballingschap, zonder tempel, zonder eigen land. Alleen zijn Boek neemt het onderweg mee.

De Joodse godsdienst in de Talmoed

Rede uitgesproken door Opperrabbijn A. Schuster

op 13 maart 1958

Er is in de serie lezingen, die aan Israels religie gewijd zijn, al gesproken over de basis en het uitgangspunt, die te vinden zijn in de Bijbel, dat wil dan zeggen, dat deel van de Bijbel, dat gemeenlijk met de naam van het Oude Testament wordt aangeduid. In het bestel van het Jodendom heeft vooral het eerste deel van de Bijbel-trilogie, t.w. de vijf boeken Mozes, in het Hebreeuws „Tora” genoemd, de hoogste autoritatieve bindende kracht verkregen. Immers daar wordt gesproken van het directe woord van God tot Mozes en ook van God tot het gehele volk. En de inhoud van dit woord, geheel en onverkort, wijl het immers Gods woord is, vormt de eeuwigheidswaarde, die de Jood aan zijn religie toekent.

De mondelinge leer

Maar dat woord is als men het leest zoals het geschreven staat, niet altijd even duidelijk en niet altijd onmiddellijk te verstaan. Israels denken in de loop der eeuwen gaat dan ook uit van het bestaan van een mondelinge leer, een toelichting, een interpretatie van de geschreven tekst, die oorspronkelijk niet te boek werd gesteld maar — en dit was haar grootste kracht — mondeling werd overgeleverd

en mondeling alleen mocht worden overgeleverd van de ene generatie op de andere, dat wil dus zeggen van vader op zoon en van leraar op leerling.

Israels wijzen gaan nog verder. Zij zeggen, dat beide, schriftelijke en mondelinge leer, voortkomen uit dezelfde Bron: het woord Gods, en dat Mozes beide van God heeft vernomen. Ik geef nu alleen het standpunt weer, zoals het Joodse volk dat in zijn godsdienstgeschiedenis der eeuwen gezien heeft. Ik ontveins mij niet, dat dit standpunt van wetenschappelijke zijde en ook in de moderne Joodse reformbeweging bestrijding ondervindt. Desniettemin is dit uitgangspunt, de tweeledige leer, hét fundament der Joodse openbarings-religie.

De Talmoed

Wat is nu de Talmoed? Het is moeilijk dit in een kort bestek precies te omschrijven. Over de Talmoed, haar commentaren en super-commentaren zijn hele bibliotheken ontstaan. In Joodse kring spreekt men liefst van „de zee van de Talmoed”. Zo uitgebreid is het gebied dat zij bestrijkt! In twintig grote folianten is de nieuwste uitgave gebonden en telkens weer verschijnen nieuwe verklaringen en uitleggingen. En de inhoud? De leringen, de ideeën en wetsvoorschriften, die oorspronkelijk aan de hand van de geschreven tekst zijn overgeleverd, moesten met nieuwe bepalingen en verordeningen worden aangevuld, die het gewijzigde levenspeil en de veranderde levensomstandigheden noodzakelijk maakten. Daarbij kwamen dan nog de z.g. omheiningen der wet, dat zijn alle verbodsbepalingen door Israels wijzen vastgelegd teneinde de kern van het openbaringswoord niet te raken. Zo werd b.v. naderhand het sluiten van een aantal verwantschapshuwelijken verboden, die uitgaande van het Bijbelwoord in Leviticus toegestaan waren, maar als uitbreiding, ter bescherming van

de eigenlijke wet, dus als omheining, in het wettencomplex werden opgenomen. Dit zijn enige voorname elementen van de Talmoad.

Wetsverklaarders

Wie hebben zich nu met de verzameling der overgeleverde leerstof en de uiteindelijke redactie daarvan bezig gehouden? Daaromtrent vinden wij een authentieke mededeling in een der Bijbelboeken. In Ezra (7:10) staat vermeld: „Want Ezra had er zijn hart op gezet om de wet des Heren te onderzoeken”, aldus de nieuwe vertaling van het Nederlandse Bijbelgenootschap. Ik meen echter, dat de Hebreeuwse tekst hier niet geheel nauwkeurig is weergegeven. Immers zowel de vertaling „zijn hart er op zetten” als „de wet onderzoeken” zijn niet het preciese equivalent van de oorspronkelijke tekst. In plaats van „zijn hart er op zetten” moet men eigenlijk zeggen „de volledige aandacht richten”. En wat vertaald wordt met „onderzoeken” is in werkelijkheid „uitleggen, verklaren, duiden”. De Hebreeuwse stam *darasj* is de terminus technicus voor de mondelinge overlevering, de traditie dus, die bij het schriftwoord gevoegd en daaraan vastgeknoopt wordt. Dat is in de Talmoad-literatuur het gewone woord voor de overgeleverde schriftuitlegging. En deze betekenis heeft het al in de Bijbel zelf.

Welnu, sinds Ezra — en wij zijn dan ongeveer in de 5e eeuw vóór de gewone jaartelling — tot $\pm$ 500 na, dat is dus een duizendtal jaren, vormt de z.g. wetsuitleg een integrerend deel van Israels godsdienstig leven en daarop is dan ook de Joodse godsdienst gebouwd. Zij, die het overleverden, de tradenten, kregen in de loop van deze tien eeuwen telkens andere namen. Eerst heetten zij schriftgeleerden, dan leraren en dan verklaarders. De officiële titel van ieder van hen is Rabbi „leraar” of, als hij hoger in aanzien staat, „onze leraar”, of nog hoger zelfs zonder

enige titulatuur, zoals bij de beroemde Hillel, die leefde omstreeks het begin der jaartelling.

Hillel

Hillel, die vermaard was om zijn grote geleerdheid niet alleen maar ook om zijn karaktereigenschappen, die door zijn mensenmin en geduld hét voorbeeld was, dat men probeerde na te streven. Bekend is van hem het verhaal van de heiden, die zich tot de Wijzen wendde met de vraag om de Tora te kunnen leren, in de tijd, dat hij op één been kon staan. Hillel's collega wees hem af menende, dat hij de spot met hem dreef, maar Hillel antwoordde met de sindsdien bekende zinsspreuk: „Wat U niet aangenaam is, doe dat ook Uw medemens niet aan. Dat is het fundament van de Tora en de rest..... ga heen en leer”. Ge ziet het. Eigenlijk hetzelfde als het schriftwoord in Leviticus „Bemin Uw naaste als Uzelf”, maar op de keper beschouwd is het een paraphrase en een verduidelijking daarvan. Hillel was een beroemd figuur ook daarom, omdat hij zijn stamboom kon opvoeren tot het koningshuis van David zij het ook in vrouwelijke linie, en zijn directe nakomelingen vormden gedurende twee eeuwen daarna de geestelijke leiders van het Joodse volk. Officieel droegen zij de titel van Nasi (vorst), een erebenaming voor hen, die het voorzitterschap bekleedden van de Hoge Raad of de Raad der Ouden, in het Grieks Synhedrion geheten en daarnaar gehebraïiseerd tot Sanhedrin.

Wel zeer nodig was deze Hoge Raad. Immers in de loop der tijden moest wel onzekerheid en meningsverschil ontstaan over dat wat mondeling was overgedragen en dan wist het volk niet meer wat de juiste richtlijn was, welke weg moest worden bewandeld. Want het bewandelen van de juiste weg — in het Hebreeuwse *halacha* genoemd, van het werkwoord *halach* = gaan — vormde en vormt de kern van het Jodendom. Het monotheïsme, het geloof, het zui-

vere geloof in de reine eenheid Gods is natuurlijk een conditio sine qua non, een premisse, waarvan men als vanzelfsprekend uitgaat, maar in het leven van alledag getoetst was het de reine levenswandel, die van de Joodse mens werd geëist. Wat rein en goed is, is niet een zaak van menselijk inzicht, dat zich immers in de loop der tijd wijzigt; hierin is de Joodse mens onafhankelijk van en ver verheven boven wat de mens in zijn kleinheid denkt, doch gebonden aan wat eenmaal als onveranderlijke maatstaf van Bovenaf is gegeven.

Het Sanhedrin

Over de fundamentele dingen des levens is nooit meningsverschil ontstaan, wel op ondergeschikte punten. Daar stond de traditie soms niet meer vast. Daar waren verschillende meningen over opgekomen, verschillende richtingen en scholen zelfs ontstaan. Er moest dus een instantie zijn, die de autoriteit had bindende beslissingen te nemen om de eenheid van de godsdienst en daardoor de eenheid van het volk te handhaven. Daarvoor was de Hoge Raad aangewezen, een instituut, dat zijn oorsprong terugvoerde op de Raad, die Mozes tot bijstand werd gegeven, waarvan in Numeri Hfdst. 11 sprake is en dat hetzelfde aantal leden, 71, telde. Deze Hoge Raad bestaat thans niet meer en in de laatste tijd is de wederinstelling van deze Raad in verband met de oprichting van de Staat Israel, weer ter discussie gekomen. Maar het laat zich niet aanzien, dat men spoedig hiertoe zal willen overgaan. De praktische maar vooral de theoretische bezwaren ertegen zijn dermate groot, dat een nieuw Sanhedrin voor velen voorlopig nog wel een vrome wens zal blijven.

Niet altijd heeft het Sanhedrin zijn functies naar behoren kunnen vervullen. De strijd der partijen binnen het Joodse volk, ik doel hier op de Farizeërs, Saduceërs en Esseërs, de politieke verhoudingen, in het bijzonder de

zware druk van het Romeinse regime en daarna de verspreiding in de diaspora maakten het nemen van algemeen aanvaarde beslissingen vrijwel onmogelijk. En weer ontstaan er verschillen in de overleveringen en in de methoden, waarop het schriftwoord moest worden geïnterpreteerd. Zo waren langzamerhand de overgeleverde leringen en wetsbesluiten dusdanig toegenomen, dat het vrijwel niet meer doenlijk bleek alles aan de hand van het schriftwoord uit het hoofd te onthouden, zelfs niet met gebruikmaking van mnemotechnische middelen.

De Misjna

Zo deed zich steeds meer de noodzakelijkheid gevoelen van het schiften van de steeds toenemende materie en de noodzakelijkheid om over te gaan tot ordening en nieuwe indeling. Dit was het werk van Rabbi Juda de Vorst, ook wel onze Heilige Leraar of kortweg de Leraar genoemd. Hij was de zevende nakomeling van Hillel en paarde aan zijn grote geleerdheid het wereldse aanzien, mede verkregen door de faam, die hij bij de Romeinse keizers genoot. In het jaar 210 ongeveer bracht hij het werk tot stand, dat de naam kreeg van Misjna, hetgeen Lering betekent. Het bestaat uit zes delen en het behandelt het leven in al zijn facetten en uitingvormen: de maatschappij en de individuele mens, landbouwwetten en handel, het strafrecht en het burgerlijk recht, het familierecht en de tempelvoorschriften. Dikwijls wordt daar met name genoemd de auteur, namens wie een mededeling wordt geleraard. Want bij de mondelinge overlevering is het niet slechts van belang te weten wat de inhoud is, maar ook de vorm is van gewicht en zelfs de naam van de tradent.

De Gemara

Maar nog was de arbeid niet beëindigd. De Misjna werd tot onderwerp van discussie in de leerscholen in de twee

centra Palestina en Babylonië. Er ontstaat gedurende drie eeuwen daarna een verslag van de besprekingen in de leerscholen, een kort verslag, waarin de gehele rijkdom van Joods denken en doen, van recht en geloof, van wijsbegeerte en ethiek in een gigantisch werk is samengevat. Niet alleen wordt er dan over de menselijke daad gesproken, maar ook over de beschouwingwijze van alle vraagstukken des levens. Deze discussies van de Misjna verkrijging de naam van *Gemara*, een Aramees woord, dat ook al weer *Lering* betekent. Samen worden Misjna en *Gemara*, of volgens anderen alleen de *Gemara*, *Talmoed* genoemd, wat tenslotte ook niets anders dan *Lering* is.

Nadruk op het mondelinge karakter der traditie

De *Talmoed* kan zonder twijfel als de tweede Joodse Bijbel worden beschouwd. Want ook in tijd sluit zij onmiddellijk aan bij de Bijbel en vormt er de directe voortzetting van. Bijbel en *Talmoed* vormen samen de autoritatieve bron van het Jodendom. Het feit van het bestaan van een mondelinge leer op zichzelf al is typisch Joods. Er wordt duidelijk op gezinspeeld in de Schrift: „En nu — zo staat er in Deuteronomium — schrijft op dit lied, leer het de kinderen Israels, leg het in hun mond.” Dit „in de mond leggen” is een Bijbelse uitdrukking voor: uit het hoofd doen kennen. Van de oudste tijden af werd in Israel het grootste gewicht gehecht, niet aan het zien en aan de vorm, maar aan het horen en aan het woord. „Hoor Israel” is een telkens wederkerend adagium in de Tora, culminerend in de geloofsbelijdenis, door iedere Jood minstens twee maal daags uit te spreken, waarmede men ook het leven op aarde beëindigt: „Hoor Israel, de Eeuwige onze God, de Eeuwige is één”. Of een ander voorbeeld: „Gij hebt generlei beeltenis gezien, slechts de stem gehoord”. Dat is kenmerkend voor Israels gedachtenwereld. En als de Romeinse schrijver

Tacitus in het vijfde hoofdstuk van zijn *Historiae* een beschouwing wijdt aan de godsdienst der Judaei, dan verbaast hij zich daarover dat het allerheiligste in tempel en synagoge geen beeld bevat.

De wetsstudie wordt algemeen

Terwijl het thans vaststaat, dat er vóór de openbaring op de Sinai een ongeschreven wet, een soort common law, voor de Hebreeuwen bestond, die ten dele op de Sinai werd bevestigd — immers het instituut van de zevende dag als rustdag b.v. blijkt al van oudere datum te zijn —, wordt juist dit mondelinge deel in de nabijbelse tijden sterker geaccentueerd. Dit hangt ook samen met de ontwikkeling die het volk Israel heeft doorgemaakt. De Bijbel is het verhaal van de opgang en neergang, telkens elkaar afwisselend, in Israels geschiedenis. De laatste neergang was de Babylonische ballingschap, waarheen het volk werd gevoerd, volgens het woord der profeten als straf voor hun afgodische levenswijze. Maar daar in de diaspora voltrekt zich het grote wonder. In een sterke golf van regeneratie bezint het zich op zijn oorspronkelijke, oereigen religieuze waarden. De profeet van de ballingschap, Ezechiël, is de priester-prediker, de verkondiger van de gedachte van inkeer, van terugkeer tot God in de levensweg van de mens „Keer terug van Uw slechte wegen en waarom zoudt gij ondergaan, huis van Israel?”

De stem van de profeet vond weerklank. Zijn roep bleef niet onbeantwoord. Terwijl voorheen in de tijd der Koningen de bestudering der wet tot een kleine élite-groep beperkt bleef, werd dit thans algemene volkszaak. Als eerste doel wordt door de mannen van de Grote Vergadering — zoals de Hoge Raad na de dagen van Ezra heet — gesteld: vormt vele leerlingen. En aan dit postulaat werd in hoge mate voldaan. De studie van de oude bronnen werd een algemene religieuze opgaaf. *Talmied Chacham* — leerling van de

wijze, werd een erenaam en werd allengs indentiek met de wijze zelf. Leren en studeren in de wijzingen Gods was noodzakelijk om de voorgeschreven handeling, de daad, naar behoren te kunnen vervullen en de zin er van te verstaan. Want slechts op deze wijze was men in staat waarlijk Gods wil te volbrengen. Maar de studie was ook doel op zichzelf. Want zo luidt het in Deuteronomium: „En gij zult ze Uw kinderen inprenten en er over spreken, wanneer ge zit in Uw huis of gaat op de weg, wanneer ge U neerlegt en opstaat”.

Begrijpen wij nu wellicht het wonder van het voortbestaan van Israel en zijn godsdienst? Midden in deze duizendjarige periode valt de verwoesting van de tempel en de vernietiging van Israels staatswezen. In het jaar 70 maken de legioenen van Keizer Titus een eind aan de roemrijke tempel van Jeruzalem. Maar tot ieders verbazing betekent dit niet de ondergang van Israel en zijn religie. Wel liet Titus munten slaan, waarop te lezen stond: *Judaea capta Judaea devicta* (Judea is onderworpen, Judea is verpletterd). Maar hoe kon ook de Romeinse keizer weten, toen hij meende de kleine gunst wel te kunnen verlenen aan Rabbi Jochanan ben Zakkai om de school in Jawne en haar wijzen te sparen, dat hij daarmee het voortbestaan van het Jodendom verzekerde? Israel werd verstrooid onder de volkeren maar bleef leven door zijn Idee, die het putte uit zijn geschriften, waaronder de Talmoed een uiterst belangrijke plaats innam.

Het is niet eenvoudig de Talmoed te verstaan. Zelfs om haar te lezen is een grote voorbereidende kennis van taal en stof noodzakelijk. Ook met een vertaling komt men er niet. Zij moet geleerd worden uit de mond van de leraar. Het eist vlijtige, onafgebroken studie om af te dalen tot de diepten van de zee en de paarden daaruit op te duiken. Israels vijanden hebben wel begrepen dat daarin zijn kracht lag, en de geschiedenis der Middeleeuwen vertoont zwarte

bladzijden van Jodenvervolging, waarin in het bijzonder de Talmoed, d.w.z. de Talmoed-exemplaren, het moesten ontgelden. Talmoed-verbrandingen waren een gewoon verschijnsel, dat Israel beantwoordde met een klaaglied op de grote rouwdag: „Vraag het, gij die verbrand zijt in het vuur”. Denkt ge dat Israels religie hierdoor dodelijk getroffen werd? Zeker niet. De Rabbijnen leerden de Talmoed uit het hoofd, als in vroegere dagen. Totdat weer een geest van verdraagzaamheid over de wereld vaardig werd en men toeliet de Talmoed te herdrukken. Het is als bij de martyriologie onder keizer Hadrianus, waar volgens het verhaal van de Talmoed de wetsrollen verbrand werden, maar de letters hemelwaarts stegen en door het vuur niet werden aangetast.

De Joodse godsdienst in de middeleeuwse filosofie

*Rede uitgesproken door Mr Dr M. König
op 16 maart 1958*

Sa'adia Gaon, vader der Joodse middeleeuwse filosofie

De Joodse filosofische werken uit de Middeleeuwen zijn oorspronkelijk niet, zoals U zoudt verwachten, in het Hebreuws geschreven, maar in het Arabisch. De Joodse filosofie is namelijk ontstaan mede door een stimulans uit de beweging der Karaieten, die de mondelinge leer in het Jodendom, neergelegd in Misjna en Talmoed, als niet gezaghebbend beschouwden en uitsluitend Tenach, de Bijbel, in het bijzonder de vijf boeken Mozes aanvaardden als enige bron van het religieuze en sociale leven in het Jodendom. Sa'adia Gaon, de eerste Joodse wijsgeer in de Middeleeuwen, was een geestelijk tegenstander van de Karaieten en hij verdedigde het Talmoedische Jodendom tegen wat hij beschouwde als een afvalbeweging. Daar de Karaieten argumenten putten uit de Arabische filosofie, die eerst op de nieuwe-platonische en later op de filosofie van Aristoteles gericht was, begon Sa'adia Gaon het Rabbinse Jodendom, dat de Talmoedische leer tot grondslag heeft, te verdedigen in dezelfde taal waarin het was aange-

vallen, n.l. in het Arabisch, de taal van de toentertijd meest hoogstaande cultuur, n.l. de cultuur van de Islam.

Geen tegenspraak tussen openbaring en wetenschappelijk denken

Wat zijn nu de grote problemen van de Joodse filosofie in de Middeleeuwen? Het „credo quia absurdum est”, woordelijk vertaald: ik geloof juist omdat het absurd is, is een leer, die voor het Joodse denken in de Middeleeuwen onaanvaardbaar was. In het bijzonder voor Maimonides was deze denkwijze verwerpelijk omdat zij voor hem een belediging van de goddelijke majesteit betekende. Volgens Maimonides openbaart God zich aan de profeten op directe, dus onmiddellijke manier, maar Hij openbaart zich ook in het wetenschappelijke denken van grote geleerden. De waarheid is een attribuut van het goddelijke wezen. Het zou in tegenspraak zijn met deze waarheid en ook met de onverbreekelijke eenheid van Gods wezen als deze openbaring iets anders zou verkondigen dan wat het wetenschappelijk denken ons leert. Dan zou Gods wezen in zichzelf tegenstrijdig zijn, want ook het denken is niet iets willekeurig dat de mensen uitvinden, maar dat zij ontdekken als absolute waarheden, als gedachten Gods. Die waarheden bestonden al voordat de mens deze gevonden had, want het zijn eeuwige waarheden. Hier krijgen weten en denken een hoog niveau. En Maimonides is er in geslaagd in zijn monumentaal werk *Moré Newoechiem*, Gods der verdwaalden, het geloof van het Jodendom met de filosofie van zijn tijd in harmonie te brengen.

Betekenis en classificatie van de geboden

Een zeer belangrijk probleem in de Joodse middeleeuwse filosofie is de betekenis van de geboden in de Bijbel. Waarom zijn wij eigenlijk verplicht de geboden te vervullen? Moeten wij ze vervullen omdat ze een ethisch-sociale in-

houd hebben, of moeten wij ze beschouwen als eenvoudige bevelen van God-zelf, die onherroepelijk en onvoorwaardelijk nageleefd moeten worden zonder ze aan een nadere analyse te mogen onderwerpen?

In de Joodse wijsbegeerte van de Middeleeuwen heeft men een classificatie van de geboden ter hand genomen, waarbij deze geboden in twee groepen werden verdeeld, de *mitswoth sjim'ioth* en de *mitswoth sichlioth*. De eerste zijn geboden die men enkel uit gehoorzaamheid aan het bevel Gods volvoert en waarvan de oorsprong en de innerlijke betekenis niet steeds duidelijk zijn; de *mitswoth sichlioth* zijn de geboden, die het verstand, het geweten en de moraal tot grondslag hebben. Wij zouden het filosofisch zo kunnen uitdrukken, dat er geboden zijn met een heteronome oorsprong en geboden die een autonome oorsprong hebben.

Door deze indeling kan men als het ware vanzelf het probleem stellen, welke wetten bij uitstek het Jodendom karakteriseren.

Tegengestelde meningen van Maimonides en Jehuda Halevie

Om uit de opvattingen van een grote reeks van eminente Joodse denkers in de Middeleeuwen slechts een greep te doen, geven wij voorbeelden van tegenovergestelde inzichten. In de eerste plaats Maimonides (hij leefde in de 12e eeuw), de filosofisch denkende mens par excellence in het Jodendom. Volgens hem kan men zich de inhoud der wetten niet beter verwerven en tot innerlijk bezit maken dan door een filosofische doordringing en innerlijke verdieping in deze wetten. De mens moet de wetten psychisch zo aanvoelen en geestelijk doordringen, dat, als God hem de wetten niet opgelegd had, hij ze zichzelf had opgelegd. Juist daarom kan Maimonides een indeling in twee groepen, die ik al noemde, niet waarderen. Voor hem hebben alle wetten een filosofisch-ethische strekking. En zo probeert Maimonides alle wetten de revue te laten passeren en ze

filosofisch te verklaren. Maimonides komt dan tot de slotsom dat de meeste wetten een filosofisch-ethische strekking in zichzelf hebben en dat zeer veel rituele geboden te beschouwen zijn als een tegemoetkoming aan het milieu, waarin ze zijn gegeven. Of, dat ze juist het tegendeel beogen, n.l. het Jodendom te beschermen tegen de nivellerende invloed van een heidense wereld. Zij bakenen de ideële waarden van het Jodendom af en hebben dan een paedagogisch-polemische betekenis. — Tot zo ver Maimonides.

Jehuda Halevie

Een denker, die een tegenovergesteld inzicht huldigt, is Jehuda Halevie (ook hij leefde in de 12de eeuw.) Bij hem wordt dezelfde indeling der geboden weer van essentiële betekenis, en speciaal geboden als de besnijdenis en de Sabbath zijn belangrijk. Zij zijn het, die aan het Jodendom een specifiek nationaal religieus stempel geven, ofschoon deze geboden zeker ook een moreel-paedagogische waarde hebben. Maar dit is van ondergeschikt belang; de essentiële betekenis van deze wetten ligt in hun religieuze en nationale waarden. Jehuda Halevie zegt dan ook nadrukkelijk dat juist de geboden van *Miela* — de besnijdenis — en Sabbath het Joodse volk hebben behouden. Ieder volk, dat een tijdlang als minderheid onder een andere groep leeft, gaat er tenslotte in onder. Maar Israel heeft stand gehouden in de loop van zijn geschiedenis, **dank** zij deze geboden. De andere geboden, de *sichlioth* — de verstandswetten met een intellectuele inhoud —, hebben een universele basis en zijn daarom niet specifiek Joods-conserverend te noemen. En dat was juist de typerende factor der *sjim'ioth* — gehoorzaamheidswetten zonder universele inhoud. Een volk kan zich staande houden in de nivellerende stroom der geschiedenis, niet door wat het met de anderen gemeen heeft en verbindt, maar juist door de

bijzonderheden waardoor het zich onderscheidt van de omgeving. Pas dan, wanneer de bijzondere vorm van het volk gestabiliseerd en verzekerd is, kan het volk zich veroorloven zijn cultuur met een sterk universeel menselijke inhoud te vullen. En juist in het *galoeth*, — in de ballingschap — waar het nationale bestaan van het Jodendom steeds in gevaar was, moest dit Jodendom inniger en hechter omgeven worden door een nationaal particularistische cultuur, die zich in de Talmoeid bij uitstek weerspiegelt. Jehuda Halevie nu ziet de Wetgever als God der wereldgeschiedenis en als Koning van het Joodse volk. Maimonides daarentegen, die de wetten der Tora uitsluitend filosofisch interpreteert, ziet God als Schepper en als bron van alle wijsheid. De geboden zijn dan een filosofisch universeel uitvloeisel daarvan.

Wij zijn begonnen met een beschouwing over de geboden, omdat de geboden het meest kenmerkend zijn van de Joodse leer.

De leer van de schepping uit het niets

Een ander belangrijk probleem is de leer van de schepping. In de schepping van de wereld ziet de Joodse middeleeuwse filosofie, naast de eenheid van God, een van de belangrijkste fundamenteën van de Joodse leer. Maimonides zegt in zijn befaamd standaardwerk, *Jad Hachazaka*, — de sterke hand — waarin alle wetten van het Jodendom zijn opgenomen, o.a.: „Wanneer het al iemand mocht invallen het bestaan van de wereld in haar volheid in twijfel te trekken, aan het bestaan van Hem, de Schepper, is geen twijfel mogelijk”.

Wat wil dat zeggen? De leer van de schepping uit het niets veronderstelt dat de wereld of de natuur geen zelfstandigheid bezit en Maimonides heeft dit principe neergelegd in het begrip: *Jesj meajin* — het zijn uit het niets — in de algemene middeleeuwse filosofie genoemd: *creatio ex*

nihilo. Hier wijkt Maimonides volkomen af van Aristoteles, die hij in het algemeen zo gaarne volgt. Aristoteles nl. gaat in zijn leer uit van de eeuwige materie, d.w.z. dat de natuur er altijd was maar steeds van vorm verandert. Er is een eeuwige beweging en niemand kan zeggen wanneer deze beweging een aanvang heeft genomen. Voor de Griekse gedachtenwereld, en in het bijzonder voor Aristoteles, zou het eenvoudig een onding zijn geweest de stelling aan te nemen, dat iets uit het niets zou kunnen ontstaan.

Waarom vond Maimonides het principe van de schepping uit het niets zo uiterst belangrijk? Omdat dit principe inhoudt, dat de natuur zelf niet souverain is en niets anders is dan een uitingvorm van de goddelijke scheppingsdaad. En nu komen wij tot het belangrijkste element van het Joodse geloof en denken: God.

God is niet met positieve attributen te beschrijven

De middeleeuwse Joodse denkers beweren, dat over God-zelf het menselijke verstand geen definitie noch wezenskenmerken kan aangeven. Wij kunnen alleen weten, dat Hij bestaat. Er zijn van God geen absolute attributen, geen eigenschappen aan te geven, want iedere eigenschap, die men Hem, hoe verheven ook, zou toedichten, zou Gods almacht slechts begrenzen, omdat de essentie Gods voor ons denken ontoegankelijk is en buiten onze begripswereld ligt. Daarom kunnen wij het wezenlijke van God niet nader bepalen en zijn positieve attributen niet in staat om ons het wezen van God nader te brengen.

Maar U zult tegenwerpen, dat wij in de Bijbel toch attributen aantreffen, zoals: God is barmhartig, lankmoedig enz. Deze begrippen worden door Maimonides dan zo verklaard, dat dit handelingsattributen zijn, dat wil zeggen: eigenschappen, die niets bepaalds zeggen over God zelf, maar alleen over Zijn verhouding tot de wereld en de mens. Met bijzondere nadruk op de mens. Zij vormen als het

ware een richtsnoer voor het menselijke ethische handelen en speciaal in de relatie van de mens tot zijn medemens. God is barmhartig, zo weest gij ook barmhartig. God is rechtvaardig, zo weest ook gij rechtvaardig.

Deze gedachte komt ook tot uiting in de woorden: „God schiep de mens naar Zijn evenbeeld”. Wat is nu de diepere zin van deze woorden? Ze houden in geen geval in, dat de mens God gelijk zou zijn, of Zijn volmaaktheid zou kunnen benaderen. Dat is uitgesloten omdat er niets naders omtrent Gods wezen aan de mens geopenbaard is, maar deze staat in voortdurende relatie tot God omdat hij deel heeft aan de wereld, die God geschapen heeft.

Optimistische levensbeschouwing

Daaruit volgt vanzelf de optimistische levensbeschouwing van de Joodse middeleeuwse filosofie. De mens moet zich beschouwen als een partner Gods en dus moet hij zijn persoonlijke leven en ook het wereldgebeuren zien sub specie aeternitatis. Maimonides zegt n.l. dat de wortel der pessimistische levensbeschouwing dikwijls ligt in de dwaling dat men alle gebeurtenissen uitsluitend van individueel menselijk standpunt beoordeelt. Iedereen gelooft, dat alles op de wereld er alleen voor hem is en klaagt bij iedere tegenspoed de Voorzienigheid aan. Het boze is niet iets noodzakelijks, iets inhaerents aan de schepping, maar komt voort uit de menselijke tekortkomingen, die echter overwonnen kunnen worden. Bijvoorbeeld het kwaad dat de mensen elkaar berokkenen door oorlog. Dan is er het kwaad, dat de mens zichzelf aandoet, bijvoorbeeld door gebrek aan zelf-discipline, door overmaat van materiële genoegens, waardoor dikwijls ziekten ontstaan. De menselijke natuur heeft de neiging steeds meer behoeften te ontwikkelen, die in wezen onbelangrijk zijn. De wortel daarvoor is niet de innerlijke noodzaak, maar uitsluitend jaloezie.

De gehele godsdienst, de bestudering der wet, het gebed, heeft tot doel de mens er aan te wennen, dat hij zijn gedachten van de wereldlijke dingen aftrekt en zich alleen op God concentreert.

Naast de bewondering, die het werk van Maimonides heeft gewerkt, ontstond ook een oppositie. Men voelde deze theorieën aan als aristocratisch, grieks-aristoteliaans, en in vele opzichten als onjoods. Als gevolg van deze oppositie greep men terug naar de oude mystiek en er ontstond een nieuwe richting, een filosofische mystiek — en daarmee is de kiem gelegd voor de ontwikkeling der Kabbala in de 13e eeuw, die een enorme vlucht neemt en de beoefening der filosofie op de achtergrond dringt.

De Joodse godsdienst in de mystiek (de Kabbala)

Rede uitgesproken door Mr Dr M. Kónig

op 23 maart 1958

Ontstaan van de Kabbala

Zoals ik aan het slot van mijn eerste lezing heb gezegd, ontstond er oppositie tegen de rationele ideeën van de Joodse middeleeuwse filosofie, en wel speciaal tegen de opvattingen van Maimonides. Uit reactie hierop greep men terug naar de oude Joodse mystiek, die zich in Spanje verder ontwikkelde. In Spanje en Zuid-Frankrijk verspreidde zich een nieuwe geheime leer, die de benaming kreeg van Kabbala (dat ongeveer woordelijk vertaald: overlevering voor de ingewijde, betekent). Deze leer diende zich aan als een authentieke interpretatie, die de diepste zin en wezen van de Bijbel onthulde, terwijl de Talmoed volgens de Kabbala alleen de organisatorische, uiterlijke, wettelijke uitlegging van de Bijbel is. De aanhangers van deze leer noemden zich *Jod'é Chên*, dat is: kenners der geheime leer. Deze bleef beperkt tot kleine kringen, want niet ieder werd waardig geacht hiertoe te behoren en in de geheimen van de leer ingewijd te worden.

Als geboorteplaats van de Kabbala wordt de stad Gerona

in Spanje genoemd. De eerste naam met de studie van de Kabbala verbonden is die van Rabbi Azriël, wiens erfgenaam en geestelijke opvolger Nachmanides was, een man van veelzijdige Talmoedische kennis, die in de 13e eeuw leefde. In zijn Bijbelcommentaar worden wij voor het eerst geconfronteerd met de leer van de Kabbala. De grondslag van deze leer wordt nu gevormd door de leer der emanatie.

De leer der emanatie

Wat wil dit nu zeggen? Volgens de leer van de Kabbala is God de „*En-Sof*” het oneindige, onvatbare, het zuivere oerwezen, zonder enige concrete attributen. Maar nu ontstaat het probleem: hoe kan de eindige materiële wereld uit dit oneindige ontstaan? Al in de oorspronkelijke Kabbalistische school van Gerona kwam de leer op van de schepende kracht van de „*sefiroth*”, wellicht het duidelijkst vertaald door het woord „sferen”. Langs de weg der emanatie of goddelijke uitstraling is de eerste der sferen ontstaan. En uit iedere sfeer ontstaat een volgende, tot tien toe. Deze tien *sefiroth*, die God gelijken, zijn slechts een emanatie van het goddelijke Wezen. En ieder dezer sferen heeft een bijzondere functie te vervullen.

Om U een inzicht te geven, laat ik hier enkele der namen volgen. De eerste der sferen in de Kroon. De tweede het Verstand. Dan volgen Liefde, Macht en de laatste heet *Malchoeth*, het Rijk. Deze laatste bevat onze, voor de mensen zichtbare natuur, waarin ook het politieke en sociale gebeuren is opgenomen. In deze sferen vindt nu een opstijgende en afdalende werking plaats, een soort wisselwerking dus tussen de hogere en de lagere wereld. Als in de Bijbel staat: „God sprak” of „God daalde af naar de berg”, dan heeft dit geen betrekking op de onvatbare *En-Sof* maar maar enkel op één van zijn emanaties in de *sefiroth*.

Volgens de leer van de Kabbala heeft God de wereld niet

uitsluitend op een bepaald ogenblik geschapen, maar manifesteert Hij zich voortdurend in deze materiële wereld en telkens openbaren zich nieuwe aspecten van dit oneindige.

De Zohar

Later, in de tweede helft der 13e eeuw komt in bepaalde kringen der Spaanse Joden, waar de Kabbalistische leer alleen aan ingewijden werd medegedeeld, een geschrift in omloop, dat de harten der mensen veroverde, hen in vervoering bracht en de Joodse filosofie totaal verdrong. Men kan wel zeggen, dat dit boek tot het einde der 17e eeuw op de Joodse wereldbeschaving zijn stempel gedrukt heeft en een niet te onderschatten invloed heeft uitgeoefend. Dit boek is de Zohar; het betekent woordelijk vertaald: „glans” en is een samenvatting van predikaties en interpretaties van de Bijbel, die in de mond gelegd werden aan Rabbi Simon ben Jochai, een Talmoed-leraar, die in de tweede eeuw in Palestina leefde.

In dit boek wordt het relaas van zijn hemelse visioenen neergelegd aan de hand van Pentateuch-teksten (de vijf boeken Mozes). Tegelijkertijd zijn deze teksten aangevuld met delen uit andere boeken, die wij alleen uit het citeren in de Zohar kennen. Het wezenlijke doel van de Zohar is het bewijs te leveren, dat de verhalen en de geboden van de Tora, de vijf boeken Mozes, ons slechts een aanduiding geven over de diepste geheimen van God, de schepping en de menselijke ziel. De Zohar legt Simon ben Jochai in de mond: „Wee de mensen, die in de Tora niets anders zien dan gewone verhalen en wetten”. Elk woord uit de Tora heeft zijn verheven betekenis en subliem geheim.

Wat is het belangrijkste principe, waar de Zohar van uit gaat? Aan alle verschijnselen der materiële wereld ligt een zichtbare en onzichtbare zin ten grondslag. De normale verschijnselen zijn voor ieder mens waarneembaar, maar de diepere betekenis ontsluit zich slechts aan hem, die zich

in heiligheid in de dingen om hem heen verdiept, want de wereld is slechts het omhulsel, het kleed van God. De wereld komt uit God zelf voort en de mens kan, wanneer hij wil, tot de dingen doordringen en tot de onzichtbare Schepper van alles, en kan zich zo met het onzichtbare verenigen. Het gehele universum is gematerialiseerde goddelijke geest.

De kosmische betekenis van de mens

De mens heeft, volgens de Zohar, bijna een kosmische betekenis. Ook de Zohar gaat uit van de tien sferen, evenals de oudere Kabbala. De menselijke ziel, zegt de Zohar, staat niet alleen onder invloed van de scheppende krachten der goddelijke sferen, maar er bestaan ook duistere, destructieve krachten, die de menselijke ziel in hun netten trachten te lokken. Het rijk van het licht der sferen verhoudt zich dus tot het rijk der duisternis, zoals de voorkant tot de achterkant of zoals de kern tot de schil. Iedere overtreding van de wet levert de mens uit aan het geweld van het demonische. En precies zoals er geen grens is aan het sublieme, het heilige, kan het ook voorkomen, dat het demonische in de mens grenzeloos is. Dit is volgens de Zohar het voortdurende gevaar, de afgrond waaraan de mens blootstaat, ware het niet, dat de wet de mens tracht te beschermen tegen het geweld der demonen en hem nader brengt tot de scheppende inspirerende krachten van deze sferen.

De theoretische Kabbala: individuele verlossing

In het eerste tijdperk, toen de Kabbala nog in Spanje beoefend werd, noemde men deze de Sefardische (Spaanse) of theoretische Kabbala. Deze was een privilege voor uitverkorenen, die door gezamenlijke studie en meditatie trachtten in te dringen in de mysteries van God en de wereld. Ze hielden zich hoofdzakelijk bezig met het pro-

bleem van de schepping en de openbaring. Om U een voorbeeld te geven van hun problematiek. De volgende vragen stonden in het middelpunt van hun denken: Wat is de juiste plaats van de mens in de kosmos? En hoe kan de eindige wereld uit de *En-Sof*, het oneindige, ontstaan? Ook dachten zij veel na over de duiding van de bekende zinsnede uit de Bijbel, dat de mens naar Gods evenbeeld is geschapen. Ook het thema van de verlossing, dat aanvankelijk niet het aspect had van een politiek-nationale bevrijding van het Joodse volk en waarmee ook niet de kosmische verlossing van het universum bedoeld werd. Neen, zij meenden uitsluitend een individuele verlossing, om daardoor de gebrokenheid, het demonische, chaotische, de gespletenheid van de menselijke persoonlijkheid op te heffen en zo te komen tot een volledige harmonie met God. En daardoor de zin van de schepping te vervullen en de wereld haar wijding te geven. Deze volmaaktheid trachtten zij te bereiken door geestelijke concentratie op het oneindige, in volmaakte liefde tot iedereen en tot alles, zodat de zielen, als het ware gelouterd, zich met het oneindige konden verbinden.

De praktische Kabbala: nationale verlossing

Deze leer bleef vreemd aan het leven van alledag, maar de verdrijving der Joden uit Spanje gaf aan de Kabbala een nieuwe richting. In Spanje hadden de Joden intensief gepoogd een nieuwe Joodse cultuurgemeenschap te vormen, maar deze poging eindigde in de algehele uitdrijving der Joden uit Spanje, in wanhoop en vertwijfeling. De verdrijving uit dit bij uitstek hoog-culturele centrum, waartoe de Joden een machtige bijdrage geleverd hadden, maakte op het Jodendom in de gehele wereld eenzelfde indruk als de verwoesting van de tempel in Jeruzalem. Deze catastrofe drukte ook op de Kabbala haar stempel en vindt haar weerspiegeling in het nieuwe probleem, waar-

mee ze zich bezig moet houden, nl. met het lijden van Israel en zijn uiteindelijke verlossing.

De Kabbala van Rabbi Jitschak Luria

Er breekt nu een nieuw tijdperk aan in de ontwikkeling van de Kabbala: de leer van de practische Kabbala, omdat deze èn van de groep èn van de enkeling medewerking aan de verlossing vraagt. Dit intensieve verlangen naar verlossing culmineert in de machtige persoonlijkheid van Rabbi Jitschak Luria, de heilige *Ari* genaamd. Deze werd geboren in 1543 te Jeruzalem, en na een langdurig verblijf in Egypte kwam hij in 1569 naar Safed, waar hij in 1572 overleed. In drie jaar tijd bracht hij een groots filosofisch mystiek systeem tot ontwikkeling. Hij heeft geen schriftelijk teksten nagelaten. Zijn persoonlijkheid was vervuld van een dergelijke geestelijke geladenheid, dat het hem onmogelijk was zich op één gedachte te concentreren. Hij zei een keer tot zijn leerlingen: „Als ik mijn mond open, is het alsof een onstuimige zee een dam doorbreekt en alles overstroomt.” Hij leefde in een mystieke wereld vervuld van visionaire fantasieën.

De leer van de Tsimtsoem (samentrekking)

In zeer korte trekken wil ik U de grondslagen van zijn mystiek denken duidelijk maken. Een zijner belangrijkste doctrines is de leer van de *Tsimtsoem*, concentratie, contractie of samentrekking. Volgens de oude leer van de Zohar, die wij al besproken hebben, is de wereld een uitstraling van Gods wezen, de quintessens van de leer van de emanatie. Volgens Luria komt het ontstaan der wereld door een omgekeerd proces tot stand, nl. door een inzicht zelf terugtrekken van het oneindige, het *En-Sof*. En daardoor ontstaat er ruimte voor de stoffelijke wereld en de mens.

De goddelijke vonken

De tweede belangrijke doctrine van zijn leer is de leer van de goddelijke vonken. Alle zielen en geesten, die na Adam ontstonden, lagen reeds in diens wezen besloten en waren enkel gericht op het goede. Toen Adam zondigde, ontstond er in het universum een chaos, want de wereld kon door Adams zonde het zuivere licht Gods niet meer verdragen en dit licht vermengde zich met het boze; hiermede bedoelt men dat de vonken van het heilige vermengd zijn met het profane. En daardoor is de *Sjechiena*, Gods geest, a.h.w. zelf in ballingschap, en het Joodse volk symboliseert Gods ballingschap.

De plicht tot Tikoën

Het Joodse volk heeft nu de moeilijke taak, door zijn vrome intenties het goede van het kwade te scheiden en zo de goddelijke vonken weer naar de oorsprong terug te voeren. Het lijden van het Joodse volk heeft nu universele betekenis, omdat zijn lijden het symbool is voor de gebrokenheid en de onvolmaaktheid van de wereld. Nu richt Luria een appèl tot het Joodse volk tot een gemeenschappelijke poging om de wereld terug te brengen tot haar oorspronkelijke volmaaktheid. Deze gedachte noemde hij *Tikoën*; dit betekent verbetering, herstel. Waardoor is dat bereikbaar? Door een poging van de mens zich met het hogere te verbinden en zo de wereld te verbeteren. Hij neemt deze idee zo absoluut, dat geen ziel zich aan deze taak kan onttrekken. Wie deze volmaaktheid niet bereikt, keert telkens op aarde terug, ter bereiking van zijn *Tikoën* (vervolmaking). Dit terugkeren naar de aarde noemt men *Gilgoel*.

Het Joodse volk ingeschakeld in het heilsplan der wereld

Deze ideeën maakten daarom zo een diepe indruk, omdat het lijden van het Joodse volk als het ware ingeschakeld

werd in het heilsplan der wereld. Missionaire krachten roept hij in het Jodendom weer wakker en zij voelden zich weer als het hart der wereld, dat de verantwoording draagt voor het wel en weer der volkeren. Op een mystieke manier krijgt het volk, dat zo vervolgd en vernederd was, weer zijn profetische opdracht. Ook de vaak verguisde en miskende idee der uitverkorenheid krijgt nu een sublieme betekenis, want de uitverkorenheid wordt nu tot draagster van de messiaanse idee. De mens moet zich volgens Luria uitsluitend op het geestelijke richten; hij vindt deze weg onder andere in de ascese en meditatie, berouw en inkeer. Zijn volgelingen verspreidden zijn leer in de gehele Joodse wereld, maar nergens vond deze zo een sterke aanhang als bij het Poolse en Oekraïense Jodendom, waar deze geesteshouding tot levensstijl werd.

De Kabbala richt zich nu tot het volk, roept het op tot een gezamenlijke heiliging van de groep en van ieder mens afzonderlijk. Zij vraagt van de mens zich uitsluitend op het hogere te richten, boete te doen en zich te concentreren op het heilige.

Het volk kon op den duur deze sterke concentratie en spanningen niet verwerken, diepe schuldgevoelens kwamen op bij de mensen en een vertwijfelde neerslachtigheid ontstond in de harten der gelovigen. In deze tijd van de hoogste crisis treedt een sterke persoonlijkheid op de voorgrond, die aan de inhoud van de Kabbala een nieuwe interpretatie geeft en een nieuwe levensinhoud schenkt aan het Jodendom. De man, die deze omwenteling teweeg bracht en zijn onmiskenbaar stempel op het Oost-Jodendom gedrukt heeft, is de Baäl Sjem. Met hem begint de beweging van het Chassidisme, waarover ik U een volgend keer hoop te vertellen.

Het Chassidisme

Rede uitgesproken door Mr Dr M. König

op 10 april 1958

De verhouding van het Chassidisme, in het bijzonder van de Baäl Sjem of Baäl Sjem Tov (de meester van de goede naam), die de stichter van deze beweging was, tot de Kabbala van Luria, kan ik, geloof ik, het beste illustreren, door U een verhaal van hem zelf te vertellen. Er was eens een koningszoon, wiens vader voor zijn opvoeding twee zeer beroemde leraren aanstelde. De ene leraar gaf de kroonprins, die een zeer gevoelig, fijnbesnaard kind was, een les en in deze les vertelde hij hem o.a. over het wezen van de bescheidenheid. Hij zei, dat een mens, die werkelijk bescheiden is, afkerig moet zijn van pracht en praal, rijkdom en aardse genietingen. Dat maakte op de jonge prins een grote indruk. Tot het ceremonieel van het hof behoorde, dat de prins iedere dag op een bepaald uur door de hoofdstraten van de stad moest rijden in een open koets. Aansluitend aan de les had de rijtoer plaats, maar nog onder de indruk van de les, was het de prins niet mogelijk om in de koets plaats te nemen; aan de andere kant durfde hij het protocol niet geheel te negeren en hij besloot daarom de koets stapvoets te laten rijden en er zelf achter te lopen. Onderweg ontmoette hij de andere leraar, een man die bij alle levensernst op de bodem der realiteit

stond, die hem vroeg, wat deze dwaze vertoning te betekenen had. De prins antwoordde, dat het hem na de les over het wezen der bescheidenheid niet mogelijk was in de koets plaats te nemen. Toen gaf de leraar hem de volgende raad: Wie achter een rijdende koets aanloopt, ofschoon hij de mogelijkheid heeft om in de koets te zitten, is een dwaas. Ga in de koets zitten en zit daar bescheiden.

In dit korte beeldende verhaal komt, beter misschien dan in een zwaarwichtig betoog, tot uitdrukking de klove, die er gaapt tussen de Kabbala, voorzover zij zich van de wereld afwendt en ascetisch is, en het Chassidisme, dat „ja” zegt tot het leven maar daarbij toch naar zuiverheid streeft.

Positieve levenshouding: optimisme

De beweging van het Chassidisme is gesticht door de Baäl Sjem Tov, die omstreeks 1700 geboren werd en in 1760 overleed. De Besjt, zoals zijn afgekorte naam luidt, treedt op tegen de overdreven praktijken van de ascese, want volgens hem schrompelt het geestelijke leven door deze verdoorgedreven praktijken ineen. In een zijner spreuken „dient God in vreugde”, ligt de gehele positieve levenshouding van het wezen van het Chassidisme opgesloten en een afwijzing van de rigoureuze ascetische praktijken van de praktische Kabbala. Zelf diende hij zijn leer niet aan als iets nieuws, maar wel als interpretatie van de Kabbala. Hij leerde de mens God in vreugde te dienen. De wereld van de muziek o.a. gold hem als een weg tot de omkeer; in de muziek meende hij heilige vonken te ontdekken. Naast de afkeer van ascese wordt zijn leer vanaf de aanvang gedragen door een geest van optimisme. In dit optimisme ligt het vertrouwen besloten, dat Gods geest alomtegenwoordig is.

Wending van het metaphysische naar het menselijke

Wat is nu eigenlijk het nieuwe aan de gedachtenwereld van het Chassidisme? Het Chassidisme geeft aan alle moeilijke kabbalistische begrippen een psychologische waarde. De Chassidim wendden zich bewust af van het metaphysische naar het menselijke en hebben daardoor de inhoud van de Kabbala vereenvoudigd en gepopulariseerd. Tot het bereiken van de volmaaktheid gaan ze niet meer uit van het angstwekkende, van ingespannen geestelijke concentratie, het titanische; alles wordt bij hen op een eenvoudiger, gemoedelijker niveau gebracht.

Ook de Baäl Sjem gaat uit van de vonkentheorie; in alle dingen, zo leert hij, rust een goddelijke vonk, maar eerst door toedoen van de mensen wordt de vonk ontvlamd en dan openbaart zich het goddelijke aan ieder ding. Eerst moet ieder mens de alomtegenwoordigheid van God aanvoelen en dan via de alomtegenwoordigheid van God, die zich in alle dingen openbaart, voelt hij dat het absoluut boze niet bestaat. Het kwade is dus niet anders te zien dan als een geringere graad van volkomenheid. Ook deze opvatting interpreteert hij niet in mystieke zin, maar in psychologische zin. En zo komt hij tot een zeer fijn genuanceerde leer van de sublimatie. Hij zegt letterlijk: „het boze is een zetel voor het goede”, b.v. hoogmoed is beslist op zichzelf een slechte eigenschap, maar hoogmoed kan gesublimeerd worden tot gezag in haar edelste vorm. Is iemand door en door deemoedig, dan kan hij nooit een leidende functie vervullen. In iedere gezagsverhouding zit een vonk van hoogmoed, maar in dienst gesteld van een nobel doel wordt het tot een *kisé letov*, een plaats voor het goede.

Invloed van de mens op de hogere wereld

Ook volgens de Baäl Sjem is de invloed van de mens op de hogere wereld buitengewoon groot. Waardoor kan de

mens deze invloed bewerkstelligen? Wanneer hij een daad verricht in volle eenheid en overgave van hart en gevoelens, dan is hij vervuld van een inspiratie, die de hemel niet kan weerstaan. Deze gedachte wil ik U illustreren aan twee verhalen, die typerend zijn voor deze geesteshouding.

De Baäl Sjem hield ervan om in het gebed voor te gaan en steeds was hij dan in contact, zoals hij vertelde, met de hogere wereld. Op een dag viel het de gemeente op, dat hij in het midden van het gebed zijn gebedskleding afdeed, naar de houtmarkt liep en bij een Oekraïnische boer een grote vracht hout kocht, nog meer betaalde dan deze vroeg, bij de aflevering niet het gewicht controleerde, maar hem bovendien nog tracteerde en een flinke fooi gaf. Toen de boer merkte, dat hij met een rabbi te doen had, zei hij, bij het opheffen van het glas, uit het diepst van zijn hart: „Gezegend zij de God van Israël!” Toen ging de Baäl Sjem naar de synagoge terug en eindigde zijn onderbroken gebed in grote vreugde en overgave. Zijn leerlingen vroegen hem later, wat dit alles te betekenen had? En hij vertelde hun het volgende: terwijl hij in het stille gebed verzonken was, hoorde hij dat in het hemelse gerecht Satan een aanklacht tegen het Joodse Volk naar voren bracht. Hij zei: zij doen niet, zij handelen niet, zoals hun opdracht is Gods naam te heiligen. En nu vroeg Satan als straf, nieuw lijden voor Israël, opdat zij gelouterd door lijden hun erfdeel waardig zouden worden. Even wil ik hier in het midden van het verhaal een kleine opmerking plaatsen. Naar de Kabbalistische, maar meer nog naar de Chasidische leer is Satan eigenlijk een goede engel. En terecht zult u vragen: Waarom? Omdat Satan in het diepst van zijn wezen wil, dat de mens hem weerstaat: hij heeft nl. in het hemelse gerecht ongeveer een functie, als de officier van justitie in de Nederlandse rechtsorganisatie en deze is nooit een vijand van de verdachte.

Laten wij nu naar ons verhaal terugkeren. De verdediger

van Israël, de aartsengel Michaël, was na deze aanklacht zwak in zijn verdediging van Israël; de Baäl Sjem, dit gevoelende, onderbrak het gebed om door een goede daad een getuige te hebben, ten gunste van Israël. Toen nu die eenvoudige boer uit het diepst van zijn hart Gods naam heiligde door de goede daad van een Jood, bereikte hij meer dan de aartsengel Michaël en legde Satan het zwijgen op. Hier wordt duidelijk geïllustreerd, wat de Baäl Sjem bedoelt met *Jichoed halêv*, de eenheid van het hart.

Elke mens moet trachten zijn eigen weg te vinden

Hoe moet de mens God dienen? Deze manifesteert zich in het hele universum, maar ook in de ziel van ieder mens, want de vonken Gods liggen in elke menselijke ziel opgesloten, maar de vonken van de ene mens lijken niet op die van de andere en de mens moet trachten vlam te vatten aan zijn eigen vonken en deze tot een licht Gods te maken. Dat betekent, dat de een wel van de ander mag leren, maar hij moet trachten zijn eigen weg te vinden. Dat heeft een Chassidische Rabbi, Rabbi Susja, een keer zo pregnant gezegd: „Ik ben niet bang, wanneer ik voor het hemelse gerecht kom te staan, dat men mij zal vragen: waarom was je niet zo groot als Mozes; dan zal ik antwoorden: heilige God, kan dan iedereen Mozes zijn? Men zal mij ook niet vragen: waarom was je niet als de Baäl Sjem? Maar ik ben bang en ik sidder, dat men mij zal vragen, waarom was je niet Rabbi Susja zelf?” God heeft in iedere ziel datgene gelegd wat hij nodig heeft voor zijn volmaaktheid en uitsluitend voor hem.

Toen een Chassidische Rabbi eens ontdekte dat een leerling hem trachtte na te bootsen, liet hij hem aanvankelijk zijn gang gaan. Door grote intentie en vroomheid geloofde de leerling al bijna die graad van volmaaktheid bereikt te hebben. Op een dag toen hij in gebed verzonken was ging de Rabbi hem voorbij en voegde hem slechts één woord

toe: prutser! Meer niet, maar dit woord was voor de leerling voldoende om te erkennen, dat hij de verkeerde weg was gegaan.

De Baäl Sjem placht te zeggen: „Hoe mag men een mens terechtwijzen? Alleen als men voor de ander een grote liefde koestert; zodra men merkt, dat er iets van deze sympathie verdwijnt, moet men zwijgen.”

Middelen om zich te heiligen

Het geloof aan God is de basis, ja de wortel van de mens en dit moet onvoorwaardelijk zijn. Als de mens echt en diep gelooft, dan is zijn wezen vervuld van een innerlijke stille vreugde, een vreugde die hem dankbaar en deemoedig tegelijk maakt, maar zodra de mens zich verwijderd van de goddelijke bron, wordt het hem angstig te moede en voelt hij zich droefgeestig en eenzaam. Vele middelen staan de Chassidische mens ten dienste om zich te heiligen, o.a. behoort ook het onderdompelen in het duikbad tot het dagelijks ritueel gebruik. Water symboliseert de oneindigheid en de mens, die zich erin onderdompelt, wordt als het ware opgenomen in die oneindigheid en er vindt een geestelijke vernieuwing in hem plaats. Deze daad heeft dus een diepe mystieke betekenis.

De se'oeda sjliesjieth

Voor de *se'oeda sjliesjieth*, de derde maaltijd tijdens de vallende schemer tussen dag en avond, als de heiligheid van de Sabbath het innigst wordt beleefd en de Chassidim met geestverwanten om de Rabbi geschaard aanzaten, was een bij uitstek geschikt moment om zich met het hogere te verbinden. Dit bijzondere uur was daarom zo van mystiek vervuld, omdat volgens de overlevering op dit uur Mozes gestorven was. Deze gemeenschappelijke maaltijd was meestal van eenvoudige aard, wat brood en vis en als drank gewoonlijk brandewijn. De vis heeft al sinds oude,

onheugelijke tijden een zeer bijzondere betekenis, evenals het water, en de Baäl Sjem had zijn woonplaats speciaal in Mesjbits, dat aan een rivier gelegen was, om er zeker van te zijn iedere Sabbath van verse vis voorzien te zijn. Die maaltijden werden in gewijde stemming, geladen met vreugde en treur beide, afgewisseld door het zingen van religieuze liederen en een korte voordracht van de Rabbi of een der aanwezigen, die de Rabbi gaarne citeerde, doorgebracht. Een zeer intieme religieuze stemming verbond deze mensen in hun gemeenschappelijke diepe verering en liefde voor de figuur van de Tsaddiek, die voor hen het symbool van heiligheid en het contact met de hogere wereld betekende.

Het streven van de Chassidische mens is altijd geweest deze wereld met de andere wereld te verbinden in volle overgave en vreugde. De Alexander Rabbi zei een keer:

Ook de niet-Joden geloven aan een hiernamaals, aan een andere wereld. In dit opzicht is er dus geen verschil tussen hen en ons; maar zij geloven dat beide werelden volkomen afgezonderd zijn van elkaar, terwijl wij, Joden, in het bijzonder de Chassidim, geloven, dat beide werelden uit één wortel ontsproten zijn en dat de uiteindelijke bestemming is dat zij weer tot een eenheid worden. Iedere ware religieuze stemming is al als het ware een deelnemen aan de vreugden der andere wereld." In dezelfde trant verklaarde hij ook een woord uit de Psalmen: De hemel heeft al een hemels karakter door de aanwezigheid van God zelf, maar de aarde heeft God de mens gegeven, om die aarde tot een hemel te maken.

De Chassidische beweging was in haar wezen primitief en verheven tegelijk; primitief om hun vaak naïeve, kinderlijk aandoende manier, waarop zij over God en de hemel spraken en er als het ware in- en uitgingen. Verheven was hun verhouding, omdat zij door gebed en intentie uitgeheven werden tot de regionen ener hogere wereld, hoe

bitter en moeilijk de werkelijkheid dikwijls ook voor hen was.

Elke Rabbi had zijn eigen „Tikoen”

Ieder der grote Rabbi's had, ofschoon zij in de leer niet veel van elkander verschilden, een zeer eigen, speciale weg om God te dienen, die men „Tikoen”, de weg ter vervolmaking van de menselijke persoonlijkheid, zou kunnen noemen. Eén Rabbi b.v. had de waarheid tot zijn speciale weg gekozen. Toen hij in een rechtszitting getuigen moest ten ongunste van iemand, die door zijn oprecht getuigenis in grote moeilijkheden zou geraken, was de spanning, waaraan hij de nacht vóór de rechtszitting ten prooi was, zo groot, dat hij nog dezelfde nacht overleed. Vele van hen hadden de gewoonte geen geld bij zich te laten overnachten, o.a. de Baäl Sjem zelf, Rabbi Susja en nog anderen. Gedurende zijn hele leven ging de stichter van de beweging van plaats tot plaats om te prediken. Zijn manier van spreken was niet om een of meerdere gedachten logisch te vervolgen en een systematisch opgebouwde rede te ontwikkelen, maar hij sprak in de vorm van verhalen en vergelijkingen. Iemand vroeg hem eens, hoe hij eigenlijk de wet uitlegde. Hij antwoordde toen: „Ik verbind mij eerst met God en in liefde tot Israël, dan open ik mijn mond en ik laat deze spreken. Zodra ik voel, dat ik het ben, die spreekt, houd ik op.”

Vóór zijn dood sprak hij de woorden uit de Psalmen: „Mij brenge niet de voet van de hoogmoed in de andere wereld, want als een mens van deze aarde scheidt, verlaten hem alle hartstochten, maar de hoogmoed begeleidt de mens tot de laatste ademtocht.” Toen de Besjt stierf, had de Chassidische beweging ongeveer 10.000 aanhangers, voor die tijd een zeer groot aantal.

Als opvolger van de Besjt werd Rabbi Beer gekozen, een beroemde kabbalist en talmoedist. Hem kan men als de grote organisator van het Chassidisme beschouwen, want hij voerde verscheidene veranderingen in. Hij trok niet, zoals zijn voorganger, van plaats tot plaats, maar wist vele begaafde jonge mensen aan te trekken en stuurde deze, nadat zij maandenlang in zijn omgeving waren geweest, naar Polen, Lithauen en Galicië om aanhangers te winnen. Omdat hij veel geleerder was dan de Besjt en de Kabbala van Luria beter beheerste, kon hij veel meer geleerden aantrekken. In zijn systeem speelt de Tsaddiek een veel grotere rol en krijgt de betekenis van een soort „Uebermens”. Hij zou 300 leerlingen gehad hebben, waarvan er 39 in de Chassidische literatuur bekend zijn geworden. Sommigen hebben dynastieën gevormd, die tot de ondergang van het Poolse Jodendom in de tweede wereldoorlog een rol gespeeld hebben. In zijn tijd neemt het Chassidisme een grote vlucht; hij schrijft vele werken en er begint een uitgebreide literatuur te ontstaan.

Het latere Chassidisme

Er vormen zich op den duur vier Chassidische stromingen, de Oekraïnische, een Lithause, een Galicische en een Poolse. De Lithause is de meest filosofisch georiënteerde en is sterk op de middeleeuwse filosofie ingesteld. De laatste grote Tsaddiek van deze richting wordt de Lubavitsjer Rebbe genoemd. Hij leefde later, toen hij uit Sovjet-Rusland bevrijd was, lange tijd in Amerika, waar hij vele aanhangers had van de Lubavitsjer richting.

In het Oekraïnische Chassidisme leefden nog sterke messiaanse stromingen. Twee dynastieën zijn zeer bekend geworden, van Czernobbel en van Sadagora. Deze beiden spreidden, in afwijking van de andere Chassidische rich-

tingen een grote weelde en praal ten toon, die door de oudere Rabbi's getolereerd werden, omdat zij geloofden, dat uit het Huis van Sadagora een keer de masjieach, de verlosser van Israël zou komen.

Helaas heeft de gruwelijke vernietiging van het Oost-Jodendom het Chassidisme, dat een typische Oost-Joodse mentaliteit heeft, zo goed als vernietigd. Tragisch is het zo abrupte einde van deze vruchtbare beweging in het Jodendom. In Martin Buber heeft het Chassidisme een vertolker gevonden, die het in de wereldcultuur bracht als schepende factor. En wie kan zeggen, of dit zaad niet ergens wortel zal schieten en dan een bijdrage zal mogen leveren voor een nieuwe richting in het menselijk denken.

Moderne Joods-theologische stromingen

Rede uitgesproken door Opperrabbin A. Schuster

op 13 april 1958

Het is moeilijk om in het kader van een enkele voordracht een overzicht te geven van al de verschillende richtingen, die zich in het huidige tijdsgewricht binnen het Jodendom voordoen. Ik zal daarom maar een greep doen en chronologisch aanknopen bij het laatste onderwerp, dat in deze cyclus behandeld is, en met U bespreken hoe men in Joodse kring in de negentiende eeuw gedacht heeft over de Joodse godsdienst en dan, hierbij aansluitend, over de denkwijze in onze generaties.

Mozes Mendelsohn en zijn invloed

Het was vooral binnen de Duits-Joodse kring van Mozes Mendelsohn af, die in de achttiende eeuw leefde, dat men zich in het bijzonder met de vragen van de Joodse theologie en geloofsleer bezig hield. Terwijl vóór Mozes Mendelsohn het Joodse volk over de gehele wereld in hoofdzaak een eenheid vormde met een bepaalde, vastomlijnde religieuze inhoud, kwam met de totstandkoming van de emancipatie ook in het Joods godsdienstig denken een verandering. Voordien handhaafde de Joodse gemeenschap zich als zodanig, door zich onder de wet te stellen als de vervulling van Gods geopenbaarde wil, en door het geloof

aan de verbale inspiratie der Tora. De grondwaarheden van het Jodendom waren het onaangevochten bezit van vrijwel het gehele Joodse volk. Men trachtte er slechts dieper tot door te dringen, zo b.v. door de leer van de Kabbala, de Joodse mystiek, er aan te verbinden of door extatisch beleven het te laten doordringen tot het hart en het gemoed ook van de niet-geletterden, zoals dit in het Chassidisme tot uitdrukking kwam. Maar Gods woord zelf werd nimmer in twijfel getrokken.

Anders werd dit na het optreden van Mendelsohn, die zelf nog een gelovige en wetsgetrouwe Jood was, maar die toch aansluiting zocht bij de Westerse cultuur en daardoor voor zijn volgelingen de poort opende tot allerlei levensbeschouwingen, die afweken van de tot dusverre gevolgde opvattingen en levensgedragingen.

De Joodse reformbeweging

Toen onstond de Joodse reformbeweging, die niet meer aan alle uitspraken in de Tora dezelfde, gelijke waarde toekende maar een onderscheid maakte tussen eeuwige en tijdelijke waarheden. De tijdelijke waarheden hadden — aldus de opvattingen der voorstanders van de reform — hun waarde in de moderne tijd verloren en dus moest de wet in de praktijk van het dagelijkse leven worden gewijzigd en aangepast aan wat de tijd nodig oordeelde. Het „zeitgemässe” was hèt kenmerk van de Joodse reformbeweging. Wat was nu de maatstaf, waardoor het tijdelijke van het eeuwige kon worden onderscheiden? Eigenlijk gezegd: geen. Geen objectieve maatstaf, maar de mens zelf, wiens denkwijzen immers telkens veranderden, hij alleen zou kunnen bepalen wat blijvend en niet blijvend was. Zo kon het gebeuren, dat bepaalde, voor het Jodendom fundamentele voorschriften, als huwelijkswet, Sabbath-rust en besnijdenis nu eens wel dan weer niet voor bindend werden verklaard.

Tegen deze reformbeweging, die vooral in Duitsland opgang maakte, kwam in de tweede helft van de negentiende eeuw een reactie in een beweging, die wel eens de neo-orthodoxie genoemd werd en waarvan de grote geestelijke figuur de Rabbin Samson Rafael Hirsch geweest is. Ook hij wees de uitkomsten van de westerse cultuur en de wetenschap in verhouding tot het Jodendom, niet af. Zijn zinspreuk was: „*Tora im derech erets*”, — Tora met algemeen weten, maar dan geen nivellering van de Tora aan de tijd, maar de opvoeding van de tijd tot de Tora. Tot dit doel trachtte hij, volgens 19e eeuwse denknormen, velerlei Joodse voorschriften door nieuwe symbolische uitleg beter te doen begrijpen. Dat de mens zelf zou kunnen bepalen, wat van het goddelijke woord gehandhaafd kon blijven en wat daarvan geschrapt moest worden, achtte hij een schending van de Godheid zelve en in wezen heidens. Immers: „anthropos metron pantoön” zoals de Grieken het zeiden, of in het Latijn „homo mensura”, en in het Nederlands „de mens is de maat der dingen”, is een denkwijze, die niet op het Joodse denken kan worden geënt. Hirsch was een uitnemend schrijver, wiens werken tot de dag van vandaag toe nog de moeite van het lezen waard zijn. In een van zijn geschriften verklaarde hij eens: „Van tweeën een, of de woorden „God sprak tot Mozes aldus” zijn een waarheid, dan hebben wij het te volbrengen, onverkort en ongeschonden, of het is geen waarheid, maar dan vervalt daarmee geheel hun waarde als uitgangspunt voor het Jodendom”.

Bezit het Jodendom dogma's?

Over het geloof in de engere zin van het woord ontstaan dan vele discussies. In de eerste plaats de vraag, of het Jodendom specifieke geloofswaarden bezit in de zin van

dogma's, die een noodzakelijke voorwaarde zijn voor zijn bestaan. Een vraag, die door Maimonides in de Middeleeuwen al positief beantwoord was, maar die thans opnieuw ter discussie wordt gesteld. Men meende, dat de pogingen in de Middeleeuwen ondernomen niet essentieel waren, maar slechts bedoeld als afbakening der grenzen. Inderdaad had men zich sinds de 12e eeuw ook niet ernstig daarmee bezig gehouden. Want het bestaan van de fundamentele Joodse levensovertuiging was algemeen zo vanzelfsprekend, dat men geen behoefte gevoelde hierover tot nieuwe formuleringen te komen. Zelfs Mozes Mendelsohn heeft het bestaan van geloofwaarheden ontkend, en alleen de geopenbaarde geschiedswaarheden en wetten erkend. In zijn „Jerusalem" zegt hij: „Nergens in de Tora staat: gij zult geloven of niet geloven, maar alleen: ge zult doen of ge zult niet doen. Het geloof wordt niet bevolen, want dit neemt geen andere bevelen aan dan die, welke komen langs de weg der rede".

Leo Baeck en Franz Rosenzweig

Tegen deze opvatting kwam oppositie en wel juist uit de kringen der reformbeweging. Begrijpelijkerwijs. Want door het wegvallen van de voorgeschreven levenswandel als hoofdfactor van de Joodse godsdienst moesten zij zich wel op het geloof als zodanig concentreren. Men meende daar, dat het Jodendom niet alleen wetten kent, maar ook de motiveringen daarvan. En deze motiveringen, wat zijn zij anders dan ideeën en dogma's, religie dus in eigenlijke zin van het woord? Leo Baeck b.v., de geestelijke vader van de reform in onze tijd, verklaart, dat het Jodendom slechts het geloof van de enkeling kent; en hij omschrijft dit als het levende bewustzijn van de Alomtegenwoordige, als de zin voor de openbaring, die zich in alles manifesteert. De zin voor de openbaring! Hij moet dit wel zo vaag uitdrukken. Hij aanvaardt immers de woordelijke, concrete toe-

passing van de Schrift niet. Franz Rosenzweig schrijft, dat het Jodendom wel dogma's maar geen dogmatiek heeft en dat normatieve tendenzen van huis uit de Jood vreemd zijn gebleven, en slechts dan actueel worden, wanneer hij van buiten af gedwongen wordt over de grondwaarheden van zijn religie te gaan nadenken. De grondslagen van Israëls godsdienst zijn het fundament van het gebouw. Daarop dient men zich wel degelijk te bezinnen, anders vervlakt de vervulling der geboden tot een rein fysieke bezigheid. Tot zover Rosenzweig. Hij vergeet daarbij wel, dat het Tora-getrouwe Jodendom zelf al overal de innerlijke beleving van de godsdienstige daad als een onafwijsbare eis stelt, zonder welke de daad haar betekenis verliest. Een bekende puntige stelregel luidt: „*Tefilla belo kawana kegoef belo nesjama*”. — Gebed zonder intentie is als een lichaam zonder ziel.

Moralisme

In het streven naar evenwicht tussen verstand en openbaring slaat een geleerde uit de Italiaanse school, Samuel David Luzatto, een andere richting in. Volgens hem zijn er in de Schrift duidelijk twee elementen te onderscheiden: de gerechtigheid Gods en de verbondssluiting met Israël. Maar hij wil alles teveel terugbrengen tot een zedeleer en het grote Jodendom tot een louter moralisme inkapselen.

Dan zijn er weer denkers, die zich slechts baseren op de bovennatuurlijkheid van de openbaring, dit uitsluitend tot het leerthema der Joodse theologie willen verheffen en zich distantiëren van ieder rationalistisch wijsgerig denken. De openbaring staat immers diametraal tegenover het menselijk verstand en bewijst haar goddelijkheid juist hierdoor, dat de mens haar niet uit eigen vernuft had kunnen vinden. Zij is dáárom waar, omdat zij ons verstandelijk denken weerstreeft.

Veel meer dan vroeger wordt thans aandacht gewijd aan

de schepping en wel de *creato ex nihilo*. Wie de schepping uit het niets loochent — aldus een nieuwe conceptie — loochent God, loochent de wereld en loochent de vrijheid. Er zijn vier grondgedachten in het Jodendom: de eenheid van God, de schepping uit het niets, de vrijheid van God in de schepping en de vrijheid van de mens.

De verzoening der tegendelen

Men gaat zich nu bezighouden met een nieuwe vraag, de probleemstelling van enerzijds de zwakheid en het creatuur-zijn en anderzijds de waardigheid van de mens, de paradox van de verre en de nabije God, de tegenstelling, dat het menselijke leven eindig is en toch ook zijn oneindigheid heeft. Het antwoord vindt men daarin, dat het Jodendom de vereniging der tegendelen leert, dat de mens tegelijkertijd schepsel en schepper is. Deze gedachte heeft algemeen weerklink gevonden. De grote idee der eenheid, der verzoening, kan men overal in het Jodendom terugvinden. In orthodoxe kringen wordt in het bijzonder op deze balans de nadruk gelegd: de aardse wereld en het hiernamaals zijn tegenstellingen maar de eenheid is te vinden in het Godgewijde leven dat men leidt. Dan vallen alle grenzen weg want alles wordt gezien onder het licht der eeuwigheid.

Belangrijk is ook dat men zich gaat bezinnen op de juiste betekenis van het Hebreeuwse woord. Men is b.v. tot de conclusie gekomen, dat het begrip „geloof” van jonger datum is en dat het Hebreeuwse woord, dat gewoonlijk als equivalent daarvan wordt opgevat, het woord *emoena*, niets anders is dan: vertrouwen, het vasthouden van de ziel aan God, en niet: het geloof zonder meer in iets boven-natuurlijks.

Wat opvalt in de geestesstromingen van de 19e en de 20e eeuw is, dat er geen wezenlijk nieuwe gezichtspunten worden geopend, maar dat ideeën, die al eeuwen geleden

in de Schrift, in de Talmoed, in de Zohar en de middel-
eeuwse filosofie zijn geuit, opnieuw worden opgenomen
maar nu getoetst aan de nieuwe denkbeelden en gestoken
in een nieuw kleed.

Zo b.v. verklaart Hans Joachim Schoeps God als een
Wezen, dat geheel transcendent is, los staat van ruimte en
tijd, die al het zijn buiten Hem tot niets doet zijn. Het zijn
der dingen is een schijn-zijn. De dingen staan slechts in
relatie tot het eeuwige zijn door het feit, dat ze geschapen
zijn. De schepping uit het niets door de macht van Gods
woord krijgt haar bekroning in de schepping van de mens.
Dat de mens geschapen is naar Gods evenbeeld, komt het
sterkst daarin tot uiting, dat hij weet, dat hij aldus ge-
schapen is.

Het Joodse volk drager der historische openbaring

De bezinning op het wezen van het Jodendom wordt een
opgaaf in bijna alle groeperingen. Wat is Jodendom?
Waartoe zijn wij op de wereld? Wat is de bestemming van
het volk Israel? Op deze vragen centraliseren zich de over-
peinzingen. Uit wat hierover geschreven is wil ik u iets
citeren uit een uiteenzetting van Rabbijn dr. Altmann. Het
gaat, zo schrijft hij, in het Jodendom eigenlijk om twee
dingen: ten eerste het fenomeen der openbaring en ten
tweede de wezenlijke functie van het begrip Joods volk.
Het zijn beide verder niet te herleiden factoren. Zij vormen
de structuur der Joodse theologie. De theologie, zoals men
die gewoonlijk opvat, heeft voor het Jodendom alleen
secundaire betekenis. Een theologie als uitleg van datgene,
wat door een kerkelijke autoriteit verkondigd is, bestaat
niet binnen het Jodendom en wel daarom, omdat het Joden-
dom een kerkelijke autoriteit, in christelijke zin, niet kent.
Het volk is binnen het Jodendom de onmiddellijke drager
der historische openbaring. Het volk heeft de leer van God

ontvangen en heeft deze in het leven van alle dag door alle tijden heen te verwezenlijken.

Verbond van God en Israel

Deze onmiddellijkheidsverhouding komt tot uitdrukking in het symbool van het Verbond, dat God en Israel tot een geestelijk-metaphysische unie aaneensluit. Het realiseren van dit verbond door de dagelijkse verwezenlijking der Tora verlangt het stellen van vragen, steeds opnieuw, vragen aan de eeuwige openbaring. Het werken hieraan is nooit afgesloten. Daaruit vloeit de Joods-theologische arbeid voort. Het levende volk heeft de roeping tot theologisch handelen. Dit noemen wij wij de ontvouwing van het openbaringswoord. Dit dynamische werk moet als dé theologische arbeid in het Jodendom aangemerkt worden. Daarmede wordt het zich verdiepen in zuiver-theologische vragen als: God, schepping, messianisme en het hierna-maals, nu niet opeens ontheologisch. Maar de kern der verbondsverhouding wordt door het theologisch-wettelijke element vertegenwoordigd. En ieder ander systeem, dat aan het in het centrum plaatsen dezer gedachte geen recht laat wedervaren, heeft het Jodendom miskend. Tot godsdienstige arbeid is heel het volk geroepen. Er bestaat geen theologische stand, maar ieder is, onder voorbehoud van voldoende onderlegd te zijn en de juiste levenshouding te bezitten, hiertoe gelegitimeerd. Dat de mens naar het evenbeeld Gods is geschapen en het karakter van zijn reinheid principieel niet ingeboet heeft, ook niet na de zonde van de eerste mens, dat is de reden, waarom hij zelf aan het openbaringswoord mede mag arbeiden. De inhoud der openbaring is even geïsoleerd als Israel het raadsel onder de volkeren is. Zij is niet te vertalen in een zedenkundig, religieus of filosofisch verstaanbaar werk. Zij is niet te transponeren in een algemeen begrijpelijke taal. Alle pogingen in de oudheid zowel als in de jongste tijden, van

Joodse of van niet-Joodse zijde hiertoe ondernomen, moesten schipbreuk lijden. Aldus Rabbijn Altmann.

De Joodse godsdienst door de eeuwen heen heeft vele kenteringen doorgemaakt, vele nieuwe ideeën leren kennen en het menselijke brein is te dien aanzien nog zeker niet tot het eindpunt gekomen. Als we het geheel overzien, dan dringt zich aan ons de vergelijking op van een boom, een oude stam, wijd getakt, waar gedurende de groei verschillende takken verdord en door stormen afgerukt zijn. Maar de stam is dezelfde gebleven en houdt stand in de ontwikkeling der tijden.

Wat zijn de takken en wat is de stam? De takken, het zijn de beschouwingen, die de waarheid van Schrift en Traditie niet wilden erkennen. Zij hebben in de lange geschiedenis van de Joodse godsdienst dan ook geen stand kunnen houden. Alle destructieve pogingen ten spijt, van de oudste tijden af tot vandaag toe, is het wezen bewaard gebleven. Hellenisme, Saduceïsme, Karaïsme enz., het zijn niet meer dan historische begrippen geworden. Maar Gods woord, zoals het overgedragen is en geschreven, het leeft in de harten en de handelingen van ontelbare Joodse getrouwen. Dit woord, dat de heiligste inhoud vormt van het leven van de Jood op aarde en dat het hoogste is, dat hij kan bereiken, dat is waarvoor hij zal blijven leven en strijden.

